

Ю. Ковалів, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

НЕ ДЕКОДОВАНА ТРАГЕДІЯ НАЦІЇ В ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ "КАССАНДРА" ЛЕСІ УКРАЇНКИ

*Розглянуто авторську інтерпретацію Лесею Українкою давньогрецької фабули Троянської війни крізь світосприймання віщунки Кассандри, яка передбачила трагедію рідного міста, приреченого загинути від ахейських нападників. Акцентовано увагу не батальних сценах, а на психологічних колізіях, пов'язаних з проблемою адекватного бачення й декодування дійсності такою, якою вона є, а не такою, як про неї думають чи уявляють, тому головна героїня неминуче вступає в конфлікт з іншими персонажами, які, живучи в ілюзорному світі, схильні бути маніпульованими, не здатними верифікувати інформацію, пропонувану їм демагогом і прагматиком Геленом, який паратизує на довірі недалекоглядних троянців. Проведено цілком очевидні паралелі з українською дійсністю, в якій жила Леся Українка, й початком XXI ст. Історія нікого нічому не навчила. Зазначено, що, на противагу думці сучасників, драматургу були властиві не дидактика й моралізація, не ілюстрування минувшини, а намагання пояснювати суть драматичної поеми, показати сценарій-метафору не так можливою, як неминучою національною трагедією, якщо українці довірятимуть припадним симулякрам, а не суворій реальності. Лесею Українкою запропоновано "драму ідей", притаманну "новій драмі", напружений інтелектуальний агон Пріамового дому, розгорнуто сюжетну динаміку на екзистенційній межі, що властиво її драматичним поемам, які не спромоглися поставити ні тодішні, ні сучасні театри, оскільки не знаходили механізмів інтермедіального декодування, помилково відносячи їх до жанрової категорії *Lesendrata*.*

Ключові слова: драматична поема, "драма ідей", агон, віщування, профетична катастрофа.

Основою поетико-філософської драматичної поеми "Кассандра" (1903–1908) став фрагмент давньогрецької фабули про ахейсько-троянську війну і падіння Трої. Трагічні події античної минувшини Леся Українка, яка жваво цікавилася міфопоетичними інтертекстами для інтерпретації онтологічно-

екзистенційних сенсів, застосувала як модель, придатну для індивідуально-авторської літературної версії виживання нації на межі буття й небуття. Твір, сповнений пафосу профетичної катастрофи, відіграє роль перестороги, зокрема в національному часопросторі, адже в цій п'єсі, як і в інших драматичних творах Лесі Українки, помітна Драгомановська версія (Україна – Троя, Україна – Греція) українського міфу, яка була не першою. Ще новолатинські поети Сабаст'ян Кленович ("Роксоланія") і Ян Домбровський вбачали в Києві долю троянського міста зі схожими катастрофами.

У першій дії зав'язано вузол конфлікту у вигляді напружених діалогів Кассандри з ріднею Пріамового дому, братом, а також вішуню Геленом, сестрою Поліксеною, Андромахою – дружиною брата Гектора, Геленою (прекрасною Єленою) (Літературно-наук. вісн. Т. 64. Кн. 10), дружиною брата Паріса, а також Ономаєм – царем лідійців, Долоном. У цих діалогів переплітаються головні ідейно-сюжетні лінії п'єси. Агональні полеміки нарастають від першої до шостої дії, формуючи інтелектуальну градацію поєдинку. Перебуваючи близько до істини, постійно наближаючись до неї, головна героїня, на відміну від Паріса, який викрав "богорівну" Гелену, закохавшись у неї, не приховує презирства до вродливої своячки, у її гіпнотичній вроді вбачає причину фатального розбрату й ворожнечі, троянської війни і майбутньої трагедії рідного міста. Ці жіночі образи репрезентують відмінні ціннісні орієнтири.

Водночас пророчиця розуміє юну Поліксену, хоч не поділяє її бажання одружитися з Ахіллою, "червоним від крові троянських мужів", знаходить спільну мову з вольовою Андромахою, яка відчуває в собі силу завдяки чоловікові – мужньому Гектору, поділяє порив юного Долона, в якого потай закохана, боронити вітчизну від ахейців, перед одним з очільників яких – Агамемноном вона, вже рабіня, демонстративно ламає патерицю. Цим Кассандра засвідчила незламність характеру гордої троянки, яка зумисне приховала правду про загибель ахейця від мстивих рук Клітемнестри.

Драматична поема "Кассандра" має динамічну композицію, попри її фрагментарний характер. У цьому О. Білецький убачав

її недосконалість, оскільки події тут "не пов'язані ланцюгом причинної залежності", а замість сценічних, зовнішніх дій сюжетний рух напружених діалогів розкрито "у словесних змаганнях дійових осіб ("агонах" античної драми), у киданих мимохідь сентенціях, часом гідних найкращого гному античної трагедії або "pointe" французької класичної драми" [1, с. 270, 275]. Насправді ці вади були перевагою твору. Міфопоетичному мисленню Лесі Українки властиве прагнення "відійти від практики раціонального дискурсу, поринути в емоційно-чуттєвий вимір трансцендентального" [3, с. 123]. Тому сценам цієї п'єси не властиві причинно-наслідкові асоціативні зв'язки, які визначають її нетрадиційну структурну динаміку, зумовлену агональним, відомим з античної доби типом трагедії, вбираючи в себе всі рівні поетики, актуалізуючи "архаїчну допонятійну форму" жанру [3, с. 125]. На думку А. Ніковського ("Екзотичність сюжету і драматизм у творах Лесі Українки"), найбільше Лесю Українку цікавили "розвиток, рух і боротьба ідей" (Літературно-наук. вісн. Т. 64. Кн. 10). Принаймні, пристрасна полеміка віщунки з Геленою має специфіку змагання, водночас створює ефект дзеркала, куди зазирають обидві героїні, характери яких несумісні. Кассандра вбачає у вродливій жінці, яку викрав Паріс, не лише причину троянської війни, а й катастрофу Трої, тому ставить під сумнів красу, якщо вона, концентруючи в собі "кров і смерть", небезпечна для життя. Привертає увагу рамкова композиція драматичної поеми, унаочнена в першій дії пророцтвом Кассандри щодо позиції Гелена, яке збулося у восьмій дії. Для твору характерна також тричленна будова, властива трагедіям Есхіла.

Переосмислюючи античний міф про дочку царя Пріама, трагічну пророчицю, відому за поемами "Іліада" Гомера та "Енеїда" Вергілія, трагедіями Есхіла, Софокла, Еврипіда, баладою Ф. Шиллера, поемою Я. Полонського, Леся Українка полемізувала з попередниками. Вона доводила, що пророчий дух для її героїні – "кара, її ніхто не каменує, але вона гірше мучиться, ніж мученики віри і науки" [4, с. 55]. Ніхто не вірить віщунням дівчини, оскільки боїться їх приголомшливої правди, заявленої в експозиційній дії твору, спроектованої на динаміку сюжетних

ліній, що завершуються трагічною розв'язкою – завбаченим падінням Трої. Його причиною був не типовий військовий конфлікт, а пристрасне кохання Паріса до Гелени, яку він викрав у її чоловіка Менелая. Отже, провідними були не об'єктивні, а суб'єктивні мотиви помсти, закорінені в давніх кривавих конфліктах чоловіків за володіння жінками, характерних для патріархального суспільства. Тому в п'єсі актуалізовано несподіваний для драматичного мистецтва "план трагедійної невідповідності", а "трагедійна неузгодженість відкриває простір для трагедійної іронії" в душі Еврипіда і трагічної провини та обов'язку, як у "Мессінській нареченій" Ф. Шиллера [3, с. 149]. Такий характер п'єси засвідчує, на думку Магдаліни Ласло-Куцюк, її жанровий різновид "нової драми" – "театр ідей".

Пророчий хист Кассандри, яка завжди поєднувала слово і діло, стає її прокляттям, завдає нестерпних страждань. Не говорити про ймовірне падіння Трої вона не може, як і відвернути його. Її екстрасенсорне мовлення "несе в собі ейдетичну енергію найменування самої Правди, самосвідомої і фатальної" [2, с. 242]. Водночас головна героїня не годна протистояти волі всемогутньої Мойри. Своїм профетичним криком Кассандра намагається зупинити Долона в ахейському таборі, зізнається, що боїться долі, що "дивиться отим великим та / білим оком... (Показує на місяць)". Визнаючи себе знярядям Мойри, вона обстоює право на власне розуміння і тлумачення, відмінні від наказу богів: "Їх сила в карі, а моя в змаганні".

Кассандра приречена на екзистенційну драму самотності, покарана надприродним даром бачити речі такими, якими вони є, що не можуть адекватно сприйняти її засліплені ілюзіями сучасники, не бажаючи усвідомити загрози їхньому життю. Ніхто з горопашних троянців не розуміє, що слова пророчиці – не просто звук, а здатні матеріалізуватися, унаочнитися в яскравих життєвих формах:

Андоромаха

То як ми можемо вірити словам?

Кассандра

То не слова, а все те бачу, сестри,
що говорю. Я бачу: Троя гине.

Екстрасенсорні здібності головної героїні дратують Андромаху, викликають екзистенційний страх і прокляття: "Зловіснице, бодай ти зааніміла!". Щоденний безкомпромісний "словесний поєдинок" Кассандри з недалекоглядними родичами відтворює символічне протистояння альтруїста Прометея і конформіста Епітемея, зокрема увиразнений у відповіді Поліксени ("Кассандро, рідна, ти не знаєш, люба, / яка щаслива я!..") на гостро іронічну репліку Кассандри ("Епітемей казав так Прометею / і був щасливий"), яка усвідомлює, що, незважаючи на близькі душевні стосунки між сестрами, вони ніколи не матимуть спільних поглядів:

Не придивляйся до моїх очей.
Не говори до мене, не питай
нічого, нічогосінько. Ти знаєш,
тебе я над усіх сестер злюбила.
Не говори до мене.

Механізм маніпулювання людською свідомістю висвітлено в полеміці Кассандри з прагматиком Геленом, який, хизуючись фригійським розумом, паразитує на сподіваннях і вірі троянців. Він майстерно імітує свої пророцтва в утилітарному сенсі ("корисно, або що почесно"), задовольняючи їхню цікавість, присипляючи їхню пильність. Гелен розуміє магічну силу слова ("Слово плідне / і родить більше, ніж земля-прамати"), за його допомогою розбудовує в людській свідомості таку дійсність, яка комфортна: "Адже тая правда – / цнотлива дуже і поважна жінка, / і сором їй ходити без одежі. (Сміється)".

Не приховуючи цинізму, Гелен деформує знакову систему, впиваючись владою над довірливими людьми: "Бо меч і спис мала для мене зброя, / бо людські душі – ось моє знаряддя...". Віщун претендує на абсолютне знання істини, насправді обмежене словесною казуїстикою. Натомість Кассандра обирає собі тернистий шлях до правди, постійно наближається до неї, усвідомлюючи, що ніколи її не досягне. Безкомпромісне намагання пророчиці знімати полуду з людських очей, наголошувати на потребі в пасіонарному струсі викликають лише

роздратування троянців, які запідозрюють її в божевільлі. Щоразу головна героїня дотримується звичаєвого права, порушення якого завдає соціуму непоправної шкоди, як у випадку з покаранням ахейського бранця Сінона: "Пролита марно кров волає / до богів супроти мене...".

Розмірковуючи над помстою троянців, Кассандра втрачає дар яснобачення під впливом непрозорої "багряної хмари", яка затьмарює їй розум: "Кассандра все неправду говорила. / Нема руїни! Є Життя!.. життя". Втративши свою пророчу сутність, вона в останньому монолозі, звертаючись до Агамемнона, із сумом, як колись завбачила, називає себе рабинєю. Упродовж усієї п'єси головна героїня, переживши біль самоідентифікації, "намагається дистанціюватися від себе", що властиво "персонажам "закритої драми" з тектонічною будовою", кожен з яких постає як "індивід і роль (функція), виникає дистанція між ним і дією", між героєм і суб'єктом мислення [3, с. 134]. Попри те, що в драматичній поемі діють персоніфіковані герої, вона викликає асоціації з монодрамою, пов'язаною з образом Кассандри, її болючими внутрішніми колізіями.

У листі до Ольги Кобилянської драматург означила сутність трагедії Кассандри: "Вона тямить лихо і пророкує його, і ніхто не вірить, бо хоч вона каже правду, але не так, як треба людям; вона знає, що так їй ніхто не повірить, але інакше казати не вміє; вона знає, що слів її ніхто не прийме, але не може мовчати, бо душа її і слово не даються під ярмо..." [4, с. 55]. Біда віщунки полягає в тому, що вона, постійно натрапляючи на стіну непорозуміння з троянцями, не може довести їм неминучість небезпеки, але, "знаючи ту правду, не робить нічого для боротьби, а коли намагається робити, то діла її гинуть марне, бо – діла без віри мертві суть, а віри в неї нема і не може бути..." [4, с. 55]. Жоден критик не спромігся на такий конгеніальний аналіз характеру Кассандри, як сама авторка, даючи сувору, справедливу оцінку головній героїні свого твору, що має ознаки авторського міфу, міфологічної стилізації. Це дає підстави вести мову про авторську концепцію історії як трансформу внутрішньої суб'єктивності людини. При цьому письменниця виходить у

простір об'єктивного історизму, доводячи в душі В. Дільтея, що особистість не лише перебуває в історії, а й за суттю своєю історична у власному екзистенційному виборі, навіть якщо інші не розуміють його.

Моральна максималістка Кассандра не визнає подвійних стандартів поведінки "одважного тільки словом" брата Деїфоба, який за обіцянку лідійців надати військову допомогу умовляє Кассандру погодитися на шлюб з їхнім вождем Ономаем. Вона викриває прагматичні настанови віщуна Гелена, який, щоб не тривожити приспане сумління троянців, не завдавати їм шоку, приховує від них страшну правду про майбутню загибель, штовхаючи честолюбних краян у прірву руїни й небуття, підігруючи їхнім ворогам. Пристрасний діалог-агон між братом і сестрою, що став кульмінацією драматичної поеми, перетворився на безкомпромісний двобій світоглядів, розкрив сенс трагічної самосвідомості головної героїні, самотньої в домі Пріама, де її вважають мало не причинною. Це дає підстави розглядати твір у контексті катастрофізму літератури на зламі двох віків, виявляти гіркі роздуми Лесі Українки, яка важко переживала те, що краяни не почули її як пророка.

Читачі, виховані на прямолінійному, буквальному розумінні аристотелівського мімезису, сприйняли "Кассандру" "за драму з троянського життя". Леся Українка в листі до матері не приховувала гіркої іронії з цього приводу: "Ах, сміхота була мені читати відзиви на мою "Кассандру!". Заглиблюючись у минувшину, мислячи історичними категоріями, в національному авторка вбачала загальнолюдське, а національним питанням надавала універсального значення. Драматург зверталася до інтертекстуальної практики, переосмислюючи вічні мотиви, вбачаючи в них "сукупність символів, образів, сюжетів, які можна переписувати і смисли яких можна інтерпретувати по-іншому" [2, с. 245]. Мало хто із сучасників розумів сутність творчих ремінісценцій, "екзотичних задумів" Лесі Українки, як, наприклад, М. Євшан, який запевняв, що "се, коли хочете, ціла програма духового і культурного відродження, огонь, який має розпалити глухорожденний люд і зробити його видющим!".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. Від давнини до сучасності. Вибрані праці : У 2 т. / О. І. Білецький. – К. : Держлітвидав УРСР, 1960. – Т. 2. – 504.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2002. – 272 с.
3. Малютіна Н. П. Українська драматургія кінця XIX – початку XX ст. / Наталя Малютіна. – К. : Академвидав, 2010. – 256 с.
4. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 12. – 696 с.

REFERENCES

1. Bilec'kyj O. Vid davnyiny do sučasnosti. Vybrani praci : U 2 t. / O. I. Bilec'kyj. – K. : Derzhlitvydav URSS, 1960. – T. 2. – 504.
2. Hundorova T. ProJavlennja Slova. Dyskursija rann'oho ukrajins'koho modernizmu. Postmoderna interpretacija / Tamara Hundorova. – K. : Krytyka, 2002. – 272 s.
3. Maljutina N. P. Ukrajins'ka dramaturhija kincja XIX – počatku XX st. / Natalja Maljutina. – K. : Akademvydav, 2010. – 256 s.
4. Ukrajinka Lesja. Zibrannja tvoriv: U 12 t. / Lesja Ukrajinka. – K. : Naukova dumka, 1977. – T. 12. – 696 s.

Стаття надійшла до редакції 10.11.21

Yu. Kovalev, Dr Hab., Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

UNDECODED TRAGEDY OF THE NATION IN THE DRAMA POEM "CASSANDRA" FOREST UKRAINIAN

The article highlights Lesya Ukrainka's authorial interpretation of the ancient Greek plot of the Trojan War through the worldview of the soothsayer Cassandra, which foresaw the tragedy of her hometown, doomed to die by the Achaean invaders. In her dramatic poem, the author did not emphasize battle scenes, but psychological conflicts related to the problem of adequate vision and decoding of reality as it is, and not as it is thought or imagined, so the main character inevitably comes into conflict with others. characters who tend to be manipulated while living in an illusory world, unable to verify the information offered to them by the demagogue and pragmatist Helen, who paralyzes the trust of short-sighted Trojans. Parallels with the Ukrainian reality in which Lesya Ukraine lived and the beginning of the XXI century. – quite obvious. History has taught no one anything. However, the playwright did not fall into didactics and moralization, did not illustrate the past, as contemporaries believed, so

she had to explain the essence of the dramatic poem, only showed a script-metaphor not so possible as an inevitable national tragedy, but Ukrainians will trust charming simulacra, not harsh. reality. She proposed a "drama of ideas" inherent in the "new drama", a tense intellectual agon of the Priam House, developed the plot dynamics on the existential border, which is inherent in her dramatic poems, which failed then and current theaters, because they did not find, mistakenly fitting them into the genre category Lesendrama.

Key words: *dramatic poem, "drama of ideas", agony, divination, prophetic catastrophe.*